

УДК 182.161.1-3

Н.В.Ротова

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛЬНОСТІ І.СЕНЧЕНКА (ЗА ПОВІСТЮ «САВКА»)

Постановка проблеми. Останні десятиліття в історії української літератури позначилися виявом тих площин духовного надбання, які тривалий час були поза межами широкого усвідомлення й осмислення. Лише сьогодні можна говорити про цілісне, неупереджене, об'єктивне, невибіркоче вивчення літературного процесу, у якому не повинно бути “модних” і “немодних” періодів, тем, імен. З огляду на це дослідження спадщини І.Сенченка з повним правом можна назвати актуальним і обґрунтованим, оскільки твори письменника, які не вкладалися в канони соціалістичного реалізму, залишалися поза увагою літературознавства й критики. Як правило, літературознавці й критики у своїх роботах обмежувалися аналізом окремих загальноновизнаних творів, точніше, їхніх “зовнішніх” сенсів, через суспільні умови залишаючи поза увагою підтекстове заперечення оповіді. Доля вберегла письменника від фізичних катувань, проте не позбавила моральних: він не мав можливості писати те, що хотів, значна частина його творів – податок, який І. Сенченко був змушений сплачувати за звання українського письменника, проте неупереджений читач не міг не помітити в переважній більшості творів (“Савка”, “Червоноградський цикл”, “Чорна брама”, “Інженери” тощо) латентного змісту, іронічного перегравання традиційного зображення революції та осіб, які уособлювали нову владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість І.Сенченка перебувала в колі уваги провідних українських критиків і літературознавців: К. Волинського, Л. Новиченка, І. Дзюби, В. Брюховецького, М. Гнатюк та деяких інших. Аналізуючи стильову своєрідність творчості І. Сенченка, дослідники передусім підкреслювали спокійний плин оповіді, психологізм у творенні образу людини-трудівника, гармонійне поєднання ліричності з гумором і сатирою. Увагу літературознавства й критики з діаспори передусім привертала твори, які демонстрували опозицію радянській владі. Жорстку, але таку, з якою не можна не погодитися, оцінку літературної спадщини І. Сенченка дав І. Кошелівець [3], зазначивши, що в певній частині творів, де письменнику не вдалося відмовитися від держзамовлення, “немає Сенченка”. Серед досліджень творчості останнього часу найбільш вагомими є праці В. Брюховецького [1], М. Гнатюк [2] та Л. Пономаренко [4], проте майже недослідженими залишаються проблеми авторського неоміфу, який, на нашу думку, полягає в деміфологізації традиційних і підтекстовому спростуванню радянських міфів.

Постановка завдання. Як правило, літературознавці й критики у своїх роботах обмежувалися аналізом окремих загальноновизнаних творів, точніше, їхніх “зовнішніх” сенсів, через суспільні умови залишаючи поза увагою

підтекстове заперечення оповіді. Аналіз особливостей художнього стилю І.Сенченка на матеріалі повісті «Савка» є метою нашої роботи.

Виклад основного матеріалу. Дослідники творчості І. Сенченка одноставні в думці, що найвищим досягненням письменника є «Червоноградський цикл», до якого зокрема входить «повість пам'яті «Савка». Ми поділяємо цю точку зору й вважаємо, що такий успіх передусім можна пояснити нетрадиційним підходом до зображення українського села. Письменникові вдалося уникнути усталених прийомів: зображення плину звичайного людського життя, монотонного переказу побутових деталей, традиційної для української літератури орнаментальності; особливістю авторської художньої реальності можна вважати відсутність двох класових таборів та безкомпромісної війни між ними, що за визначенням стало невід'ємним елементом соцреалістичних творів. Отже, письменник, відмовившись від безбарвної описовості, ідейних настанов, що диктувалися «народністю й партійністю», конструює власну оригінальну світо модель.

Відмова від приписів радянської міфології передусім вимагала нівелювання опозиції «свої» / «чужі», що в повісті реалізується іронічністю оповіді, яка «... мислиться чимось таким, що заперечує традицію, відмежовує нове від застарілого [6: 35].

На думку Х.-Г. Гадамера, іронічні тексти мають бути віднесені до «антитекстів», тобто є прийомом, що протистоїть текстові: «Тут загальне передрозуміння складають ясні суспільні передумови, які передбачають іронічність. Той, хто говорить протилежне тому, що мається на увазі, але може бути абсолютно впевнений, що приховане буде сприйняте, знаходиться у функціональній ситуації розуміння» [7: 213].

Дослідники творчості І. Сенченка відзначали як недолік, що герої повісті «Савка» існують «якось розрізнено, кожен сам по собі». Проте сьогодні можна говорити, що така позиція зумовлена бажанням автора нагадати про неперехідні загальнолюдські цінності, що домінували в українському селі. Персонажі повісті – це в переважній більшості працьовиті, порядні люди, які живуть за недиференційованою заповіддю – «не вкради» і які запорукою заможного життя вважають не розподіл чужого майна, а власну важку роботу. Так, коли Савці «хтось із старих робітників» говорить, що їхня робота називається «системою витискання поту», хлопець про себе роздумує: «... де ж на світі робота є, щоб з людини не виганяло поту?» [5: 328]

Нетрадиційним для соцреалістичних творів є зображення єдиного у творі «носія» марксистсько-ленінської ідеології: «Був він худий, чорний, з розтріпаним волоссям, повним жару темними очима, з однією ногою коротшою за другу...» [5: 365]. Вбачаючи в такому портреті елементи карикатурності, що створюють відверто відштовхуюче враження, ми вважаємо імовірним говорити про пародіювання традиційного зображення революціонерів, а отже, про наявність авторської імпліцитної оцінки їхньої діяльності.

Іронічний ідеологічний підтекст, який виявляється в підміні цінностей і “проступає” на рівні фразеології, неважко помітити в епізоді, коли Савка зі Свиридом, напідпитку повертаючись додому, проходять повз двір кушніра Марка Григоровича, який, “... побачивши постаті приятелів, враз звеселився, *духом воскрес* і облизався. От людям щастя!” [5: 331] (курсив наш. – Н.Р.) Неважко помітити, що епізод побудований на пародійній цитації популярної революційної пісні “Варшав’янка”. Згідно з радянською ідеологією, яку представляла загальновідома пісня, “*духом воскреснути*” можна було лише в боротьбі, “прокладаючи дорогу в царство свободи”. Отже, комізм ситуації обумовлений поєднанням явищ, які не можуть бути поєднані за визначенням: висока революційна свідомість і маленькі обивательські радощі п’янички.

Ідентичний прийом знаходимо в епізоді, коли Гнат гостює в Олександра Терентійовича: “Цей з чарочкою до тестя все підсувавсь, все тягсь цокатися, все силкувавсь сповнити багатшим *діалектичним змістом* таке собі буденне твердження: “Вип’ємо... Щоб не остання!” [5: 380] (курсив наш. – Н.Р.) Не можна не згадати, що одним із найпопулярніших радянських кодів був “діалектичний матеріалізм”, саме на що й натякає автор. Очевидно, що обидва епізоди, побудовані на пародіюванні інших текстів – революційної пісні й широко вживаної “науковокомуністичної”, точніше, наукоподібної, лексики, створюють виразний іронічний підтекст, який інформує уважного реципієнта про помірковане ставлення автора до такого роду радянських кодів.

Автор демонструє власне бачення культурного рівня дореволюційного українського села, що іде врозріз із загальноприйнятим у радянській міфології; у переважній більшості автобіографічних творів письменник згадує про те, яким сильним був потяг до знань і мистецтва серед селянства.

Так, у оповіданні “Толстой” йдеться про те, як у неділю в хаті збираються односельці: “Прийшли вони якісь стривожені, незвичайні, почали говорити, і з того, що вони говорили, я зрозумів, трапилося лихо: помер Лев Толстой. Так я дізнався, що на світі жив великий письменник, який був гордістю всіх тих, хто сидів тут за столом” [5: 77]. (Згадаймо, що зовсім іншу мету переслідують, збираючись, персонажі “робітничих” оповідань “Герцоговіна флор”, “На калиновім мості” тощо.) З гумором, за яким неважко помітити щире захоплення, згадує оповідач, як батько, який керував сільським хором і добре знав як народні, так і церковні пісні, в суперечках дорікав матері: “Для тебе, що музика Бортнянського, що Дегтярьова, однаково!” [5: 311]

Найяскравіший спогад дитинства оповідача – знайомство з творчістю Еміля Верхарна й Валерія Брюсова: “Ви тільки послушайте, як звучить! Еміль Верхарн! Валерій Брюсов!.. В степу на предковичній могилі взяв книжку один хлопець, після роботи поклав її вже інший – багатший, зіркіший” [5: 66]. Трепетно ставляться до книги й інші персонажі Червоноградського циклу: мати, незважаючи на бідність, дає синові гроші на книжку; залізничний конторщик Іван Антонович Копилов, маючи “вервечку дітей”, знаходить можливість підписуватися на книжкові видання; “... Василь Іванович Височин

переховує книги Ренана і Феррарі про життя Ісуса. Ті книги багато людей читало...”[5: 311] Селянин Іван Черногорець, персонаж однойменної повісті, потоваришувавши з учителем, що був прихильником Кервуда і Джека Лондона, та й “... як школяр, потонув у ту чарівну далечінь. І справді, хіба це не насолода – пробивати вкупі з героями тих чарівних романів крижані простори півночі, блукати навколо Соломонових островів, перемагати, як це зробив Мартін Іден, життя і загинути переможцем...” [191: 332]

У такий спосіб автор спростовує загальноприйнятту думку про темність і забобонність дореволюційного українського села, якому “лише радянська влада відкрила дорогу до освіти й культури”.

Комічний ефект, що є невід’ємним складником художньої світомоделі, створюється автором завдяки пародійності у відтворенні подій, зокрема деміфологізації. Так, неодноразово письменник вдається до мотиву поєдинку, який кожен раз набуває характеру, що відповідає авторському завданню – від цілком серйозного, до відверто пародійного. До останнього можна віднести цілу низку випробувань, через які проводить автор Савку, головного героя однойменної повісті, презентуючи його читачеві: боротьба з Архипом Китом, що закінчується перемогою Савки; змагання зі Свиридом, чи знесе Савка на третій поверх три лантухи з борошном; поєдинок з биком Мишком; “поєдинок” із батьком і, нарешті, поєдинок із “пекельним собакою”, що виявляється двоюрідним братом. Комізм ситуації створюється в такий спосіб: вигравши суперечку зі Свиридом, Савка отримує приз – чвертку горілки, проте вважає за необхідне сам пригостити товариша, отже, коли хлопці повертаються додому, “... міст чомусь похитувався...” Тому не дивно, що, побачивши бугая Мишка, Савка, привітавшись з ним, пропонує поборотися: “О, та це ти, Мишко! – вигукнув Савка... – Здоров! Давай поборемося!” [5: 332] Проте в цьому поєдинку перевага була явно не на боці Савки. Врятував хлопців сусід Кузьма Григорович.

Найбільшого комічного ефекту автор досягає в деміфологізації “поєдинку” з батьком. Олександр Терентійович чує від сусідів, що Савка повертається додому п’яний, ще й після невдалого змагання з биком. Хоча сцена виховання зображена у гумористичному плані, проте вона зберігає моральні засади українського народу – повагу дорослого сина до батька: “Дідусь Олександр лупцював Савку, вчив його, як треба жити на світі. Савка, ведмідькуватий, мало не в два рази вищий, широкоплечий велетень... тупцювався навколо батька, удавав, що вгинається, і бутів низьким, як Мишко, голосом: “Ой таточку, голубчику, більш не буду!” Це вже так заведено було проситися у Шахівці” [5: 336].

Наступний поєдинок Савки нагадує традиційне казково-міфологічне випробування – боротьбу за наречену. Прикметно, що двобій змодельовано автором у повній відповідності з міфологічно-фольклорним уявленням: суперником Савки виступає його “рідний двоюрідний брат”, переодягнений у “пекельного собаку”. Перебіг поєдинку також витриманий у традиційному

плані: спочатку герой зазнає поразки, проте збирається з силами й перемагає сильного противника: “Савка перестрашено закричав... і кинувся тікати. Побіг скільки сили, собака вже наздогнав його та й почав гамселити Савку в спину...Савка спочатку кинувся в бій, а потім ото взяв і ударив нечисту силу навідліг... Від Савчиного удару відьомський собака втратив рівновагу і повалився на землю” [5: 356]. Посилує комізм сцени те, що після здобутої перемоги в Савці пробуджується “пролетарська свідомість”. Прикро вражений, що на нього напав близький родич, з яким він у дитинстві “... удвох колись у ліс бігали дроти сорочі крашанки”, Савка думає: “Краще лютий ворог, якими були колись панські посіпаки Жалдаким та Чвиня, ніж такий троюрідний брат” [5: 356]. Як бачимо, епізод є переконливим прикладом пародіювання заідеологізованості пересічних радянських творів.

Отже, успіх “Червоноградського циклу” і зокрема повісті “Савка” забезпечила своєрідність авторської моделі, яка полягала у руйнуванні радянського міфу про дореволюційне українське село як уособлення убогості й темноти; відмова від штучної революціонізації; деміфологізація традиційних мотивів сприяла гумористичному забарвленню оповіді, а поєднання ліричного, сатиричного, філософського й етнографічно-фольклорних елементів дало підстави говорити про “химерність” творів.

Там же, де письменник приймав офіційні правила гри, на нього неминуче очікувала творча невдача. Так, оповідання “Донецького циклу” були визнані критиками як слабкі (з такою оцінкою був згодний і сам І. Сенченко, про що йдеться в його листі до В. Півтораки від 9 жовтня 1967 року). Ми висловлюємо припущення, що причина цього полягає в намаганні автора слідувати радянському міфу про “звільнену працю” й декларативно “щасливе” життя. Втрата міфологічного підґрунтя, відмова від архетипічних образів робить персонажі “несправжніми”, а їхню поведінку невмотивованою: втрачається сутність архетипу Батька (“Ведуть батька додому”); поводить як дитина шахтар Іван (“Герцоговіна Флор”); міфологема подорожі спотворена відсутністю кінцевої мети (“Рідний Донецький край”). Таким чином, намагання замінити апріорні норми поведінки нежиттєздатними соціалістичними ідеями робить авторську світо модель неприродною й нелогічною.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що традиційно ім’я Івана Сенченка називалося серед тих, кого прийнято вважати “фундаторами” української літератури, проте доробок письменника зазвичай розглядався під кутом зору, який не торкався глибинної її сутності – латентного змісту, підтекстового заперечення “зовнішньої” оповіді, широкого діапазону іронії та сатири, які були задіяні у творенні світомоделі, майже поза увагою літературознавців залишилися такі площини авторської світомоделі, як міфопоетика, зокрема неоміфологізм, що засновувався на іронічному світосприйнятті. Можна констатувати, що кращими творами І.Сенченка є ті, в яких йому вдалося уникнути партійних директив й створити власну картину художньої реальності, що спростовувала державні міфи.

Успіху повісті «Савка» сприяла оригінальність авторської світомоделі, чому передусім слугували відсутність класової опозиції й штучної революціонізації, натомість химерність художньої реальності забезпечило поєднання ліричного, сатиричного, філософського й етнографічно-фольклорних елементів. Саме ці аспекти будуть об'єктом нашої уваги в подальших дослідженнях творів І.Сенченка.

Література

1. Брюховецький В.С. Іван Сенченко: Літ.-крит. Нарис / В.С.Брюховецький – К.: Рад. письменник, 1981. – 159 с.
2. Гнатюк М.М. Над текстами Івана Сенченка / М.Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 109 с.
3. Кошелівець І. Поклонник шаленіючого сонця: Пам'яті Івана Сенченка (12.2.51 – 9.11.1975) // Сучасність. – 1976. – Ч. 2. – С. 8–17.
4. Пономаренко Л.М. Художня еволюція Івана Сенченка. – Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2001. – 19 с.
5. Сенченко І.Ю. Оповідання. Повісті. Спогади / Іван Сенченко Упоряд. і приміт. М.М. Гнатюк; Вступ. ст. і ред. тому В.С. Брюховецький. – К.: Наук. думка. 1990. – 664 с.
6. Сиваченко Г. Про «празьку іронію» та празьких хроніків // Слово і час. – 2003. – № 7. – С. 35–43.
7. Текст и интерпретация (Из немецко-французских дебатов с участием Ж. Деррида, Ф. Форгета, М. Франка, Х.-Г. Гадамера, Й. Грайша и Ф. Ларуэлля // Герменевтика и деконструкция / Под ред. Штегмайера В., Франка Х., Маркова Б.В. – СПб., 1999. – С. 202–242.

Анотація

Ротова Н.В. Сильові особливості художньої реальності І.Сенченка (за повістю «Савка»)

Стаття присвячена аналізу авторської моделі, створеної І.Сенченком у повісті «Савка». Її своєрідність полягала в руйнуванні радянського міфу про дореволюційне українське село як уособлення убогості й темноти, відмові від штучної революціонізації та деміфологізація традиційних мотивів, що сприяло гумористичному забарвленню оповіді.

Ключові слова: світо модель, міфологема, неоміфологізм, латентний план, інтертекстуальність, іронічність.

Аннотация

Ротова Н.В. Силевые особенности художественной реальности (по повести «Савка»)

Статья посвящена анализу авторской модели, созданной И. Сенченко в повести «Савка». Её своеобразие заключается в разрушении советского мифа про дореволюционное село как олицетворение нищеты и темноты, отказа от

искусственной революционизации и демифологизация традиционных мотивов, что способствовало юмористической окраске повести.

Ключевые слова: авторская модель мира, мифологема, неомифологизм, латентный план, интертекстуальность, ироничность.

Annotation

Rotova N.V. Stylish features of artistic reality (there is "Савка" on a story)

This article analyzes the author's model created I. Senchenko in the story "White-headed Duck." Its originality lies in the destruction of the Soviet myth about pre-revolutionary village as a symbol of poverty and ignorance, rejection of artificial revolutionizing and demythologize traditional motifs, which contributed to a humorous painting of the story.

Keywords: author's model of the world, mythology, neomifologizm, latent plan, intertextuality, irony.